

А. Дероко, Св. Радојчић

Византиске старине у Јабланици и Пустој Реци

A. Deroko, Sv. Radojčić

Les restes archéologiques byzantins dans la région
de Jablanica et Pusta Reka

(Посебан отисак из СТАРИНАРА органа Археолошког института САН
Нова серија, — Књига I. — Београд, 1950)

Византиске старине у Јабланици и Пустој Реци

Одбрана византиског царства на Балканском полуострву ослањала се на низ стратешких линија, које су са севера спречавале надирање нових народа. Најприроднија линија одбране на северној граници Балкана, Сава—Дунав, прва је попустила. Под притиском све моћнијег таласа инвазије Византинци су били принуђени да учврсте свој други систем одбране на балканским планинама. Кроз средину полуострва повучен је низ утврђења, баража, кастела и одбранбених зидова — систем стратешке преграде, који је по обимности и разноликости својих конструкција спадао у највеће радове ове врсте у светској историји. Трећа, најкраћа, линија повучена је пред самим Цариградом: Анастасијев зид, дело Анастасија I (491—518).¹⁾

Од ова три система одбране најмање је познат средњи. У Бугарској је источни део ове линије испитивао К. Шкорпил, но како су текле линије утврђења у нашим крајевима, о томе се једва нешто може наслутити по сасвим неповезаним истраживањима појединаца.

Византиска утврђења овог доба нису имала кордонски карактер лимеса. Није постојала непрекинута линија зидова, кула и ровова на граници. Чуване су само стратешки важне комуникације, то су били т. зв. утврђени дефилеи, војни друмови осигурани мрежом утврђених станица. Мрежа овог система имала је веће и мање центре. Приликом ископавања Царичина града ми смо користили прилику да обиђемо низ таквих утврђења. Она се засада још не могу са сигурношћу повезати и класификовати. Нека од њих очевидно спадају у постројења уже одбране Царичина града, док су нека од њих вероватно знатније тврђаве груписане око главног центра, Ниша.

Око старе византиске вароши, данашњег Царичиног града, расуто је неколико група остатака грађевина из истога доба (сл. 50 уз чланак „Откопавање Царичина града у 1947 год.“). Св. Илија, Горње Градиште и Сакицол су вероватно служили као претстраже и даља одбрана града.²⁾

¹⁾ Karel Škorpi, *стратешки постројки војне морске области...* „Byzantinoslavica.“ II, 2, 1930, 197—230; III, 1, 11—3; V, 1933, 206—208

²⁾ О неким од старина, које се овде публикују, већ је раније писано. Овде наводимо само најновије чланке: А. Красовски, *тарине лесковачке околине, таринар, III*

Св. Илија је брежуљак који је уствари чинио саставни део комплекса Царичина града. Брежуљак лежи непосредно источно а између њега и падине града била је водена брана, о којој се говори у приказу града и засебном поглављу о воденим бранама Царичине и Злате.

На брежуљку је био некада вероватно утврђени кастел са правоугаоним одбранбеним зидом, од кога једва да има трага, са појачањем (кулом?) на најлакше приступачном углу (сл. 2). У средини је црквица; њени су камени зидови били порушени до око 1 метра над земљом, а доцније су надзидани новом грађевином (сл. 3). Поред врата споља узидан је камени фрагмент са орнаментом, пренет са рушевина Царичина града.

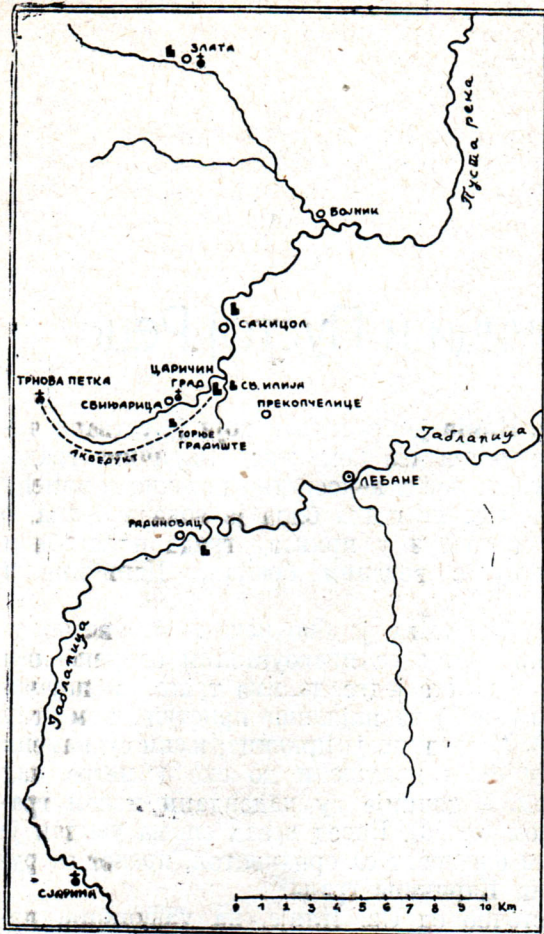
Источно од Св. Илије, на узвишици, налазе се темељи вероватно неког спољњег даље утврђења испред града.

Горње Градиште је остатак једног засебно утврђеног насеља око 1,5 км југозападно од Царичина града. Налази се нешто више овог, на падини изнад села Свињарица, на траси старог акведукта који је доводио воду од Петрове горе у град (сл. 1). Остаци су потпуно зарасли у честар али се разазнаје обрис обимног одбранбеног зида и рова, правоугаоне основе, приближне дужине 150 м. Потребно би било рашчистити вегетацију да би се омогућило даље испитивање. Од кастела спуштао се зид у Свињарачку Реку, затварајући долину од Градишта до села Свињарице. Овај начин одбране, често у касној антици, познат је и највише испитан у Алпима, то су т. зв. Clauze (слов. клужа); код нас су ову врсту препрека правили још први Немањичи.

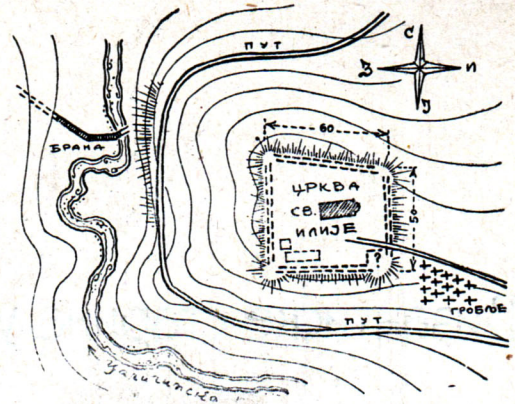
Сакицол је село које лежи северно од Царичина града. Североисточно од села на стеновитом брежуљку било је утврђење (сл. 4). Врх ћувика био је опасан каменим одбранбеним зидом, данас срушеним до темеља. Источно, најлакше приступачну страну, због превоја који везује брежуљак са планином, бране два рова, спољни мањи и унутрашњи већи, а на самом углу зидина стоји јака трапезаста кула, очувана у висини око 2 м. Улаз је изгледа био са југоисточне стране утврђења.

сер. V, 1928-30, Београд, 1930, 202—206; *Фр Месеснед, Ископавања Царичина града код Лебана, Старинар, I* сер. XIII, 1938, 179—196.

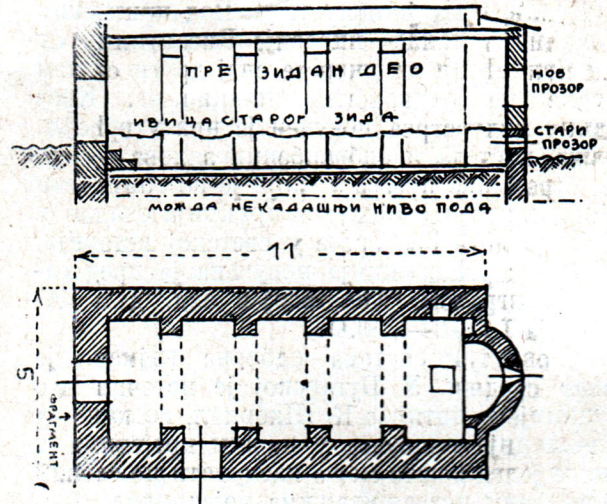

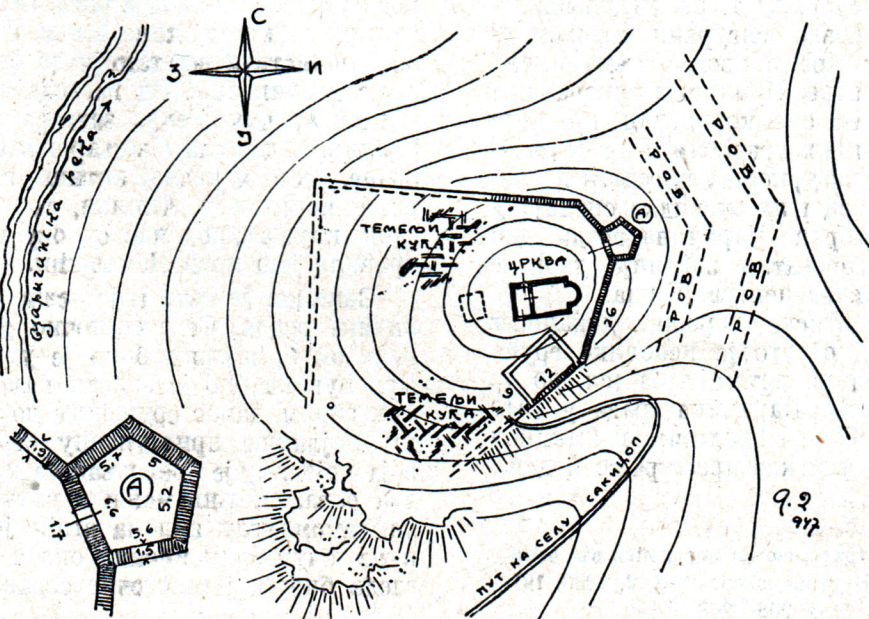
Сл. 1 — Византиски локалитети у области Јабланице и Пусте Реке.
Les restes archéologiques byzantins dans la contrée de Jablanica et de Pusta Reka.

Сл. 2 — Ситуација брежуљка са црквом Св. Илије.
Petite forteresse avec l'église de St. Ilija.

Сл. 3 — Црквица Св. Илије код Царичина града.
Petite église de St. Ilija.

Сл. 4 — Ситуација византиске тврђавице код акикол.
La forteresse avec l'église près de Sakičol.

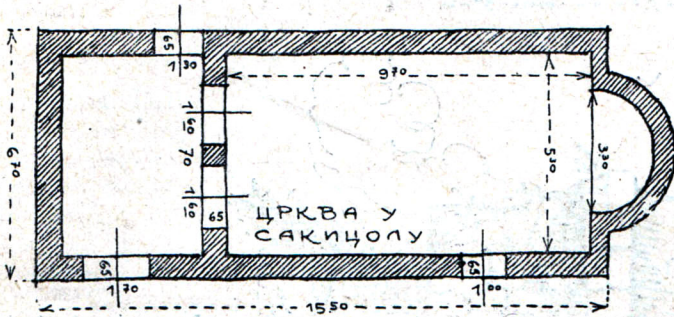

У унутрашњости грађина познају се многи трагови темеља зграда, а сељаци су рашчистили само камене зидове једне цркве високе око 1,5 м (сл. 5).

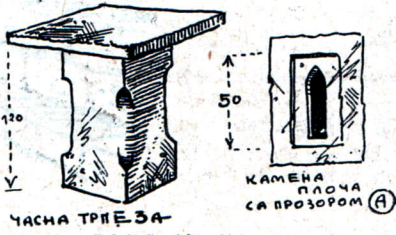
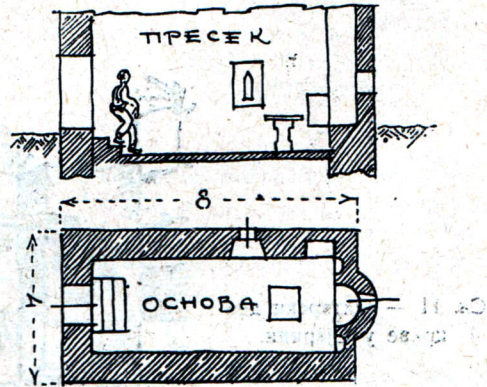
Свињарица. Источно од села откопали су сељаци темеље и зидове од око 1,5 м висине једне веће тробродне базилике, озидане опеком и каменом најчешће (у зидовима претежно камен, док су ступци само од опеке). др. В. Петковић и др. Фр. Месенел дали су опис овога споменика у Старинару за 1937 и

за 1938 год. Ради допуне доноси се скица његове основе (сл. 7). Поред цркве има темеља (неоткопаних) још неких других, вероватно манастирских, зграда.

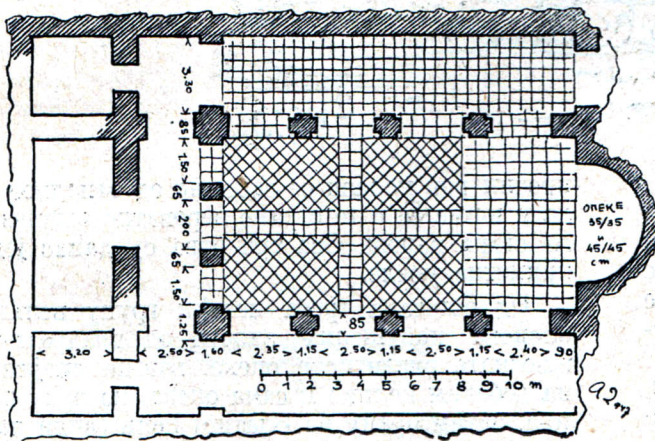
Трнова Петка. Мала црква под Петровом Гором, огранком планине Радан, на месту одакле је била каштирана вода за акведукт Царичина града. Црквица је озидана каменом, свод је пао. Детаљи се могу видети из скице бр. 10. Зграда је из турског доба, вероватно из XVII века (сл. 6).

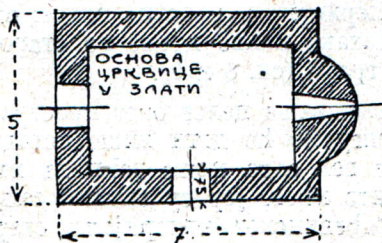
Сл. 5 — Основа цркве у Сакицолу.
L'église à Sakicol.

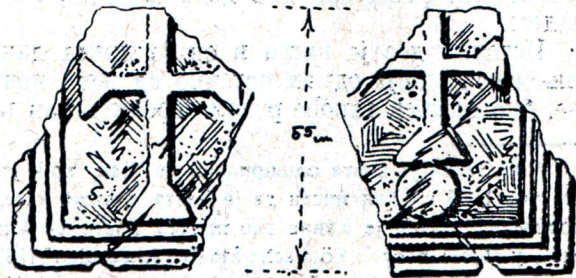
Сл. 6 — Црквица Трнова Петка
под Петровом гором.
Petite église de Trnova Petka.

Сл. 7 — Основа цркве код села Свињарице.
Le plan de l'église à Svinjarica.

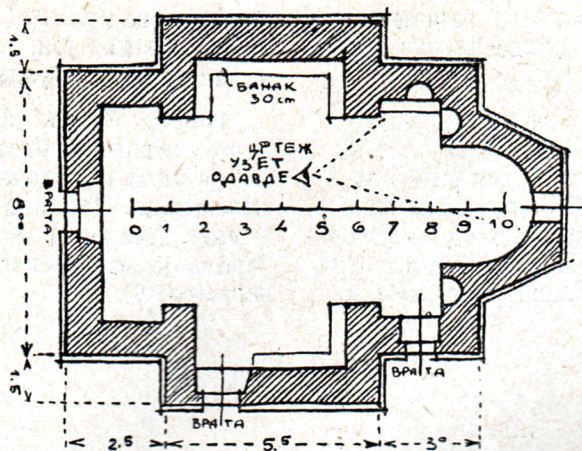
Сл. 8 — Црквица у Злати.
Petite église à Zlata.

Сл. 9 — Злата, фрагмент мермерне парепетне плоче код црквице источно од села Злате.
Les restes d'un parapet à Zlata.

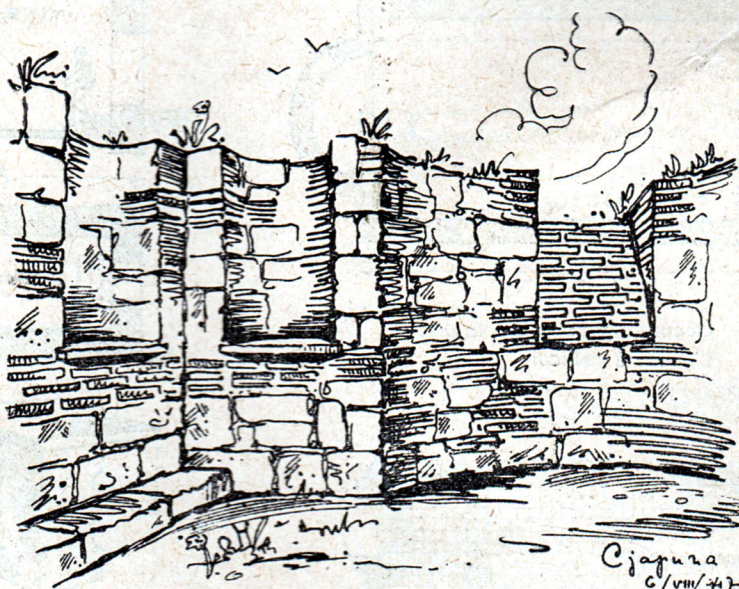

Сл. 10 — Основа византијске цркве у Јарини.

Le plan de l'église à Syarina.

Сл. 11 — Олтарски део цркве у Сјарини.

Les restes de l'autel de l'église à Syarina.

Даље од ове групе остатака око Царичина града налазе се још ови локалитети:

Злата. Село у Пустој Реци, под планином Пасјачом. Западно од села, између две данас мале речице: Златне Реке и Суве Реке, уздиже се блага преседласта грбина. На томе узвишењу налазе се трагови античког насеља.³⁾

То је морала бити велика утврђена варош, величине приближно Царичином граду код Лебана (око 500 м. дужине), само данас са несравњено мање остатака зидова. Као и Царичина ова варош изгледа да се састојала из два дела, јер се подужно брдашце дели једним вештачким ровом на два дела, источни и западни.

Источни део је виши и он је према данашњем селу, које одмах источно од њега почиње, био одељен такође ровом. Трећи такав по-

пречни ров налази се западно од западног дела и њиме се с те стране вероватно завршавала стара варош. Сва три рова су данас једва приметне увале.

Од остатака треба истаћи групу великих блокова порушених зидова од квадратне а плоснате византијске опеке, везане спојницама дебелим колико и сама опека, на врху плато-а, затим брану на Златној Реци (види даље засебан приказ), остатке зидина на коси више бране и најзад остатке једног великог кружног зида (куле?) крај Златне Реке.

На источном крају данашњег села налази се једна познија црквица, вероватно из времена Турака. Пред црквицом лежи један фрагмент мермерне парапетне плоче, овамо пренет са остатака какве цркве из старог византијског града (сл. 8 и 9).

Откопавања целог овог пространог локалитета сигурно ће дати више остатака темеља, али се већ сада може рећи да их неће бити нарочито много јер су околни сељаци велики део грађевинског материјала старих зидина већ разнели. И данас стоје сложене камаре очишћених старих цигаља спремљене да се утоваре на кола и носе, тако да је остала готово свуда само гола ледина.

³⁾ О Злати је доста опширно писао Хан, који је у њој био 1858 г. Хан мисли да је Злата римско насеље *Nattheit*. Затим је Каниц дао приказ Злате са 4 цртежа, у своје делу: *Römische Studien in Serbien* (1892) као и у делу: *Serbien Land und Bevölkerung* (1909). Милићевић је на Злати такође још затекао веће комплексе рушевина. Последњи је Злату споменуо Фр. Мессенел у својем извештају са ископавања Царичина града (у „Старинару“ 1938).

Марино Кале западно од Житног Потока, кажу, да је такође неки сличан локалитет, који међутим нисмо обишли.

Бреговина недалеко од Житног Потока, нисмо обишли, међутим, изгледа да је то већи локалитет, јер су нађени камени капители који подражавају „коринтски” стил, као и један натпис (досада једини у целој крају) на каменој плочи. Једна половина те плоче је пренесена у музеј у Лесковцу, а друга је још остала узидана као ослонац испод дрвеног ступца у једној штали.

Радиновац, на Јабланици, западно од Лебана, јли од села, преко реке, на брду Градиште, има остатака старих зидина, које такође нисмо обишли, но које је поменуо већ Месенел у „Старинару” 1938 г. То су остаци једне цркве и као неких терма-купатила.

Сјарина. Бања у изворноме делу Јабланице има каптажу лековите воде још из византиског времена, са зидом на једном од извора озиданим великом опеком у типичном античком начину. У сред данашње бање, западно од речице, уздиже се једна потпуно вертикална стена заравњена озго, са траговима заштитног зида околу, а са приступом само са једне стране. На тој заравни стоје и данас рушевине једне византиске цркве, са обликом основе у виду слободног крста. По основи судећи, кубе тешко да је могло постојати (сл. 10). Висина очуваних зидова је око 3 м. Зидане је изведено мешано каменом и опеком (сл. 11). На јужноме зиду олтара и трансепта била су врата, поред главних западних. Споља је црква била малтерисана; трагова живописа унутра нема.⁴⁾

Издвојићемо, најзад, један проблем и изнећемо га засебно, то је могућност постојања:

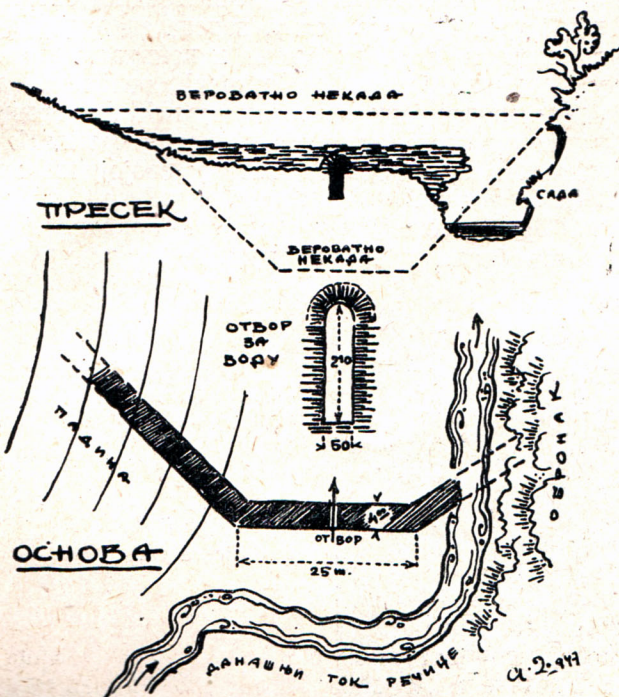
Две касноантичке водене бране у Лесковачком крају. У чланку о „Откопавању Царичина града у 1947 год.” и у ставу о касноантичком локалитету код Злате поменули смо постојања брана којима су на оба места била заграђена корита речица (које су некада, када је цео крај био шумовит, биле богате водом преко целе године, што данас више није случај).

Зидови су на оба места били необично солидно изграђени од широке, плоснате византиске опеке, везане исто тако дебелим спојницама најсолиднијег малтера (који је временом добио такву чврстоћу да се при покушају рушења ломи цигла али малтер не одваја). Њихова солидност је довољно потврђена чињеницом да су они готово најочуванији делови на својим локалитетима.

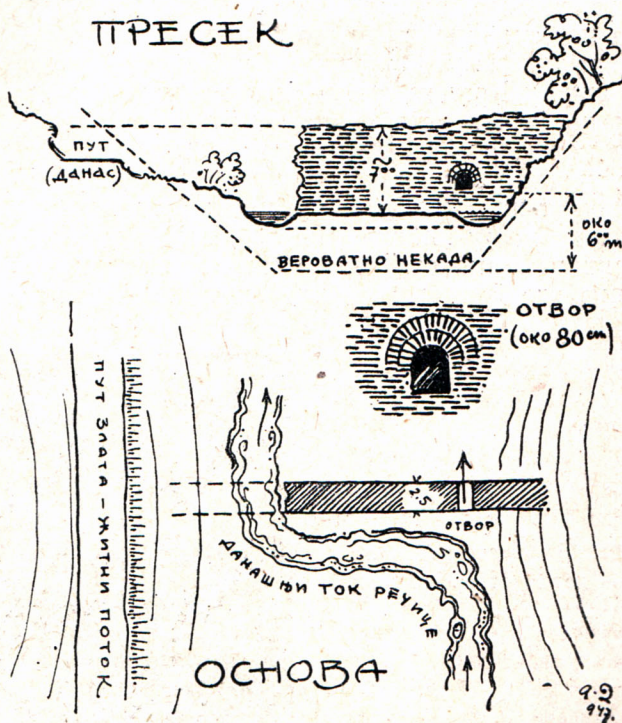
⁴⁾ Сјаринска црква са основом слободног крста веома је слична цркви „в. Николе у Ђунису. Упореди К. Ј. Јовановић, „Старе цркве у Мојсињу”, Старинар, Н. С. II, 1907, 154—165 са важним додатком Љ. Ковачевића у примедби где се Ђунис идентификује са црквом Св. Дионисија. У овим крајевима често географска имена по називима светаца (најпознатији пример Прокупље од Св. Прокопија) наводе на претпоставку да је можда и нив Сјарина Св. Ирзи.

О крстообразном типу цркава, коме припада и Сјарина, најопширнију грађу, за наше крајеве, прикупио је N. L. Okunjev, Narodna Starina 11, Zagreb 1925 (штампано 1940), 279—306.

Каницова скица (у „Serbien Land und Bevölkerung”) је погрешна.

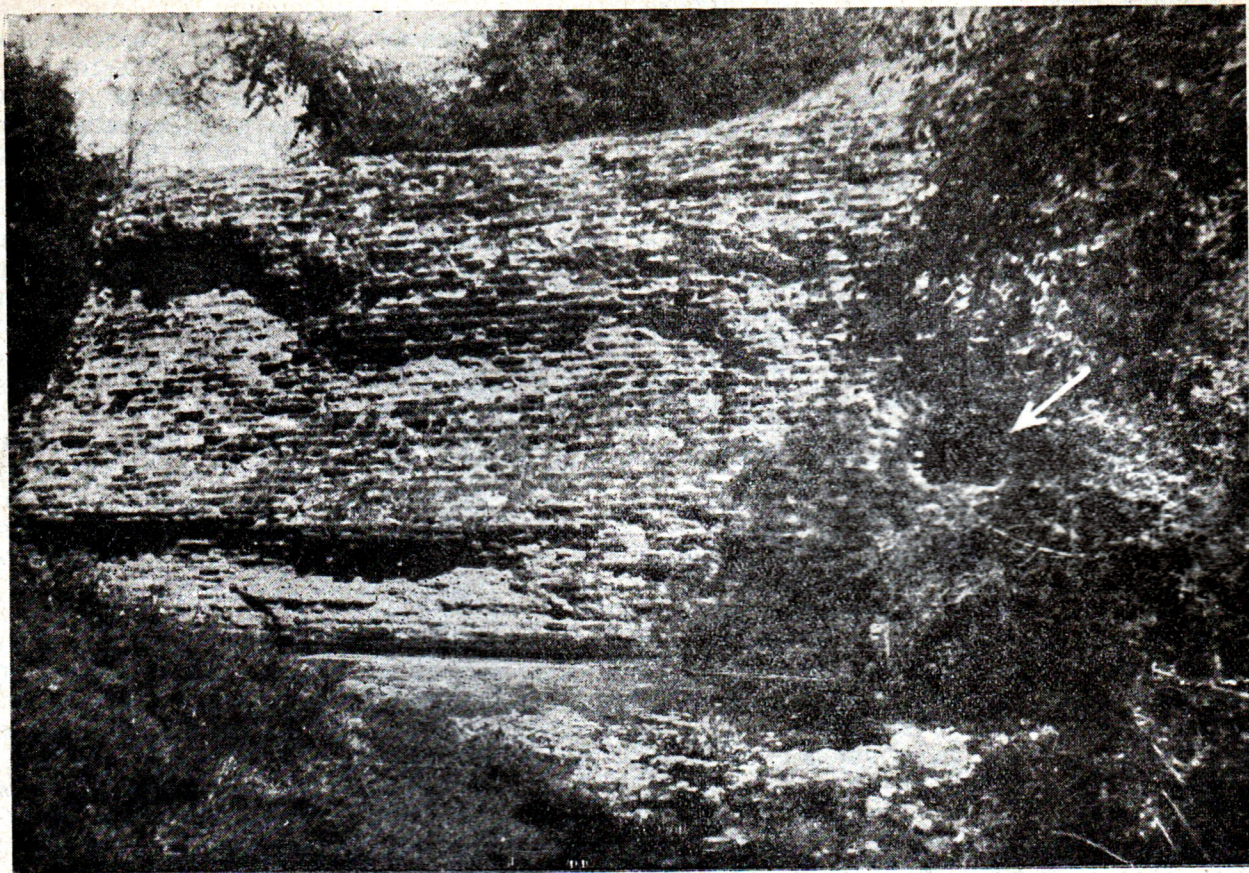

Сл. 12 Византиска водена брана код Царичина града.
Le barrage sur la rivière à Caričin Grad.

Сл. 13 — Архитектонска скица бране код Злате.
Le plan du barrage à Zlata.

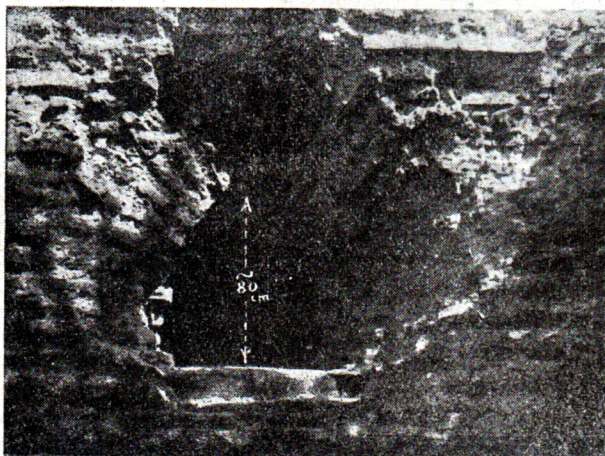

Сл. 14 — Византиска водена брана код Злате.
Le barrage sur la rivière à Zlata.

Испред ових брана, које су се некада ослањале својим странама о косине бочних падина, вероватно су некада била формирана вештачка језера од вода речица. Оба зида имају на извесној висини лучно засведене отворе (у Царичини је ужи а виши, а у Злати је нижи а шири). Кроз те отворе је вода (у млазу од преко једног метра у пречнику, а са падом од можда око 4—5 м) могла давати енергију за кретање каквих механизма: воденица (крај је богат житом, и данас је назив једног места у томе крају „Житни Поток“), ваљалица, ковачница „самокова“ и других сличних радионица где је потребно било окретање осовина.

Професор универзитета др. М. Луковић скреће нарочито пажњу на рударски карактер краја (чувени средњовековни рудник Ново Брдо је у суседноме крају а рудник Леце, који се и данас експлоатише, је у непосредној околини Царичине, те је можда водена енергија била потребна и за дробљење и испирање руда. у Царичини је др. В. Петковић, недалеко од бране, нашао једну топионичку пећ, а трагови топљеног олова су свуда по граду чести. Каниц пак (говорећи о Злати у својој књизи „Römische Studien in Serbien“ и у „Serbien Land und Bevölkerung“) каже да је по предању местана брана у Злати служила за испирање

Сл. 15 — рана код Злате
— детаљ отвора за воду.

Le barrage à Zlata,
orifice à eau.

злата из Златне Реке, док он сам мисли да је служила за добијање воде за градски акведукт. Милићевић такође доводи „брану“ у везу са испирањем злата.

Не може се тачно утврдити, колико су бране биле високе и дубоке. Горњи су слојеви порушени, а доњи је ниво затрпан наносом речице. Ипак се на пресецима (сл. 12 и 13) те линије могу приближно замислити. На оба места речице су пробиле бране на једном од ослонаца уз падине брега, те су, нешто одневно земљиште а нешто обурвавши зид, прокрчиле себи пут.

У свакоме случају ово су (пored водовода, који је воду каптирану под Петровом Гором удаљеном 10 км од Царичина града, доводио оловним цевима, водећи је делимично можда

чак и узбрдо, по принципу „спојених судова“) важни докази некадашњег релативно високог ступња технике ових крајева под Византинцима око V и VI века (датирање према новцу нађеном у Царичином граду), нарочито веома интересантни данас у доба изградње модерних брана за електрификацију наше земље.

*

Ових неколико бележака немају претензију изношења дефинитивних података ни закључака већ само објављивање материјала у циљу употпуњавања инвентара старина у нашој земљи и скретања на њих пажње стручњацима за даља истраживања.

**А. Дероко
Св. Радојчић**

Фрагмент са Царичина града, узидан поред врата обновљене црквике Св. Илије.
Un fragment provenant de Caričin Grad, actuellement à l'église de St. Ilija.

Les restes archéologiques byzantins dans la région de Jablanica et Pusta Reka

L'aperçu donne une liste et une courte description des lieux dans la région de Jablanica où, il existe encore des restes archéologiques byzantins, tels la fortification avec église sur la colline dite St. Elie, les restes de la fortification de »Gornje Gradište«, la fortification avec église de »Sakicol«, les restes de la ville de Zlata, et une petite église des environs, des

restes qui contiennent également une inscription près du village Bregovina, les restes d'une église à Syarina et enfin la description de deux barrages d'eau pour la production d'énergie, construits sur les rivières près de Caričin Grad et de Zlata.

**A. Deroko
Sv. Radojčić**